

KOMITET BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWOWEGO
przy RADZIE MINISTRÓW ZSRR.

**MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA METOD
PSYCHOLOGICZNYCH DO DIAGNOZY OSOBOWOŚCI
PODCZAS DZIAŁAŃ OPERACYJNYCH**

PRZEGLĄD ANALITYCZNY

opracowanie materiału:
ostatniastacja.pl
szary

1988

Jeśli zawarty tu materiał Cię zainteresował, chcesz więcej,
masz chęć wynagrodzić wykonaną przeze mnie pracę...
możesz postawić mi kawę, dzięki ☺

<https://buycoffee.to/ostatniastacja.pl>

Opracowanie przygotowano w celach edukacyjnych i rozwojowych.

Dopuszczam korzystanie z opracowania, w tym jego cytowanie, za podaniem źródła. Dopuszczam wykonanie wydruku na użytek własny.

Pozostałe regulacje zgodnie z Konwencją berneńską w art. 5 ust. 2 (akt paryski Konwencji berneńskiej o ochronie dzieł literackich i artystycznych, Dz. U. z 1990 r. Nr 82, poz. 474)

ANNOTACJA

W artykule rozważono główne problemy związane z możliwością wykorzystania metod psychologicznych do badania osobowości w warunkach działalności operacyjnej, a także omówiono konkretne metody, które wydają się najbardziej obiecujące z punktu widzenia możliwości ich zastosowania w procesie badania ORW¹.

Rubryki katalogowe:: 65.02.01; 65.02.05; 65.03.01.

---

¹ ОВР - объект вербовочной разведки (*obiekt werbowiocznej razwiedki*), zdecydowałem się nie zostawiać akronimu ОВР, tylko konsekwentnie za /obiekt rozpoznania werbunkowego/ będę stosował ORW. /szary/

SPIS TREŚCI

	Str.
WPROWADZENIE	3
1/ PROBLEMATYKA ZASTOSOWANIA PSYCHOLOGICZNYCH METOD BADANIA OSOBOWOŚCI W WARUNKACH DZIAŁANIA OPERACYJNEGO _ _ _	4
2/ ANALIZA DANYCH BIOGRAFICZNYCH JAKO METODA BADANIA OSOBOWOŚCI ORW	8
3/ ANALIZA ŚLADÓW GRAFICZNYCH (CECH PISMA ODRĘCZNEGO) JAKO METODA BADANIA OSOBOWOŚCI ORW	14
4/ OBSERWACJA JAKO METODA BADANIA OSOBOWOŚCI ORW	20
4.1/ OCENA WYGLĄDU ZEWNĘTRZNEGO OSOBY	20
4.2/ OCENA RUCHÓW I EKSPRESYWNOŚCI	22
4.3/ MIMIKA, INTONACJA I CECHY MOWY, OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZACHOWANIA W PROCESIE KOMUNIKACJI _	28
PODSUMOWANIE	30
ZAŁĄCZNIK 1	31

WPROWADZENIE

Proces wstępnego badania cudzoziemca, który poprzedza każdą operację werbunkową, musi obejmować tak istotny element, jak określenie składu psychologicznego osoby interesującej wywiad radziecki, jej cech osobistych i osobliwości charakteru. Od tego, jak dokładnie i trafnie zostanie przeprowadzone to badanie, zależy powodzenie nawiązania kontaktu z cudzoziemcem, zdolność do utrzymania tego kontaktu przez dłuższy czas, szybkość nawiązania relacji opartych na zaufaniu, właściwy dobór taktyki oddziaływania psychologicznego, a w konsekwencji powodzenie całej operacji werbunkowej.

Istnieje szereg poważnych powodów, które często uniemożliwiają operatowi przeprowadzenie wystarczająco pogłębionego badania osobowości cudzoziemca. Wśród nich możemy wskazać brak specjalnych metod, które pozwoliłyby w stosunkowo krótkim czasie, przy minimalnej ilości danych i bez wchodzenia w osobisty kontakt z badanym (lub w jednorazowy kontakt z nim) uzyskać operowi w miarę pełny obraz osobowości interesującej go osoby.

Ewentualna pomoc ze strony nauk psychologicznych jest tu ograniczona zasadniczą niemożliwością zastosowania w praktyce operacyjnej większości metod badania osobowości (w szczególności standaryzowanych testów diagnozujących osobowość). Niewątpliwie jednak pewna część z całego zestawu narzędzi psychodiagnostycznych może po odpowiedniej adaptacji do specyficznych warunków, w jakich działa operator, znaleźć tu swoje zastosowanie.

Konieczność adaptacji nie jest jednak jedynym problemem, dla którego metody te nie mogą być stosowane w praktyce operacyjnej bez wcześniejszej, odpowiedniej modyfikacji.

Musimy zdawać sobie sprawę, że właśnie te narzędzia psychologiczne, które mają największy potencjał zastosowania dla pracy związanej z badaniem cudzoziemców, na gruncie systemu psychologicznych metod badania osobowości zawsze były traktowane i wykorzystywane jedynie jako dodatkowe i pomocnicze instrumenty, a przez to są najbardziej niedopracowaną częścią psychodiagnostyki.

Nadto z zagadnieniem tym wiąże się jeszcze jedno zasadnicze pytanie: na ile operator, który nie posiada specjalistycznej wiedzy i umiejętności w zakresie stosowania metod psychologicznych w badaniu osobowości, będzie w stanie je wykorzystać?

Niniejsze opracowanie poświęcone jest omówieniu tych i szeregu innych kwestii.

Prócz powyższego, przegląd ten zawiera dość kompletny, zarówno merytorycznie, jak i proceduralnie, opis psychologicznych technik badania osobowości, których wykorzystanie w warunkach operacyjnych wydaje się najbardziej obiecujące.

1/ PROBLEMATYKA ZASTOSOWANIA PSYCHOLOGICZNYCH METOD BADANIA OSOBOWOŚCI W WARUNKACH DZIAŁANIA OPERACYJNEGO

Nauki psychologiczne, zarówno krajowe, jak i zagraniczne, dysponują znacznym arsenałem technik. Metody te nazywane są zbiorczo metodami diagnostyki psychologicznej (metody psychodiagnostyczne). Nie ma dziś żadnej jednoznacznej i ogólnie przyjętej klasyfikacji tych metod, niemniej jednak można je podzielić na następujące cztery grupy:

- 1) kwestionariusze i testy osobowości, a także inne metody oparte na ocenie i samoocenie (kwestionariusze zainteresowań, postaw, wartości itp.);
- 2) metody lub testy projekcyjne;
- 3) specjalne metody eksperymentalne (symulacje pewnych sytuacji);
- 4) metody obserwacyjne i ścisłe (biografie, wytwory działalności itp.);

Pomimo różnorodności i wielości instrumentów stosowanych w psychodiagnostyce, tylko niewielka ich część może w taki, czy inny sposób znaleźć zastosowanie w sytuacji badania konkretnego, rozwojowego obiektu procesu werbunkowego. Przede wszystkim wynika to z faktu, że warunki działalności operacyjnej nakładają ścisłe ograniczenia na możliwość wykorzystania konkretnych metod. Wśród wspomnianych trudności, główną przeszkodą jest konieczność zapewnienia warunków, w których badany nie będzie świadomy tego, że jest badany. Większość narzędzi psychodiagnostycznych, a przynajmniej trzy pierwsze kategorie, z konieczności wymaga by osoba badana była nie tylko świadoma badania, ale nad to wykazała się jeszcze znaczną aktywnością podczas przebiegu takiego badania.

Przykładowo, w przypadku kwestionariusza lub testu osobowości, osoba badana musi wypełnić zbiór zawierający wystandaryzowany zestaw twierdzeń (różnych dla różnych kwestionariuszy).

Dalej, stosując metody projekcyjne, osoby badane muszą angażować się w udzielanie odpowiedzi, czy to w formie opowieści na podstawie dobranych obrazków, czy też opisywać swoje wrażenia i wyobrażenia na temat przedstawianych im czarnobiałych lub barwnych plam atramentu, uzupełniać rysunki, czy tworzyć zestawy kolorowych (lub nie) układów klocków, czy wreszcie referować swoje odczucia dotyczące prezentowanych im obrazków.

Wreszcie, w przypadku metod eksperymentalnych, osobom badanym prezentowane są bądź sytuacje fabularne, w których muszą oni wystąpić w określonej roli zawodowej, społecznej, lub interpersonalnej, bądź też konkretne, kontrolowane sytuacje konfliktowe lub stresowe, dla których osoba badana musi znaleźć realistyczne i uwzględniające uwarunkowania skuteczne rozwiązania.

Wątpliwe jest zatem, o ile w ogóle możliwe, wykorzystanie tego rodzaju metod w praktyce badania osobowości obiektu podczas praktyki operacyjnej, mimo że z powodzeniem są stosowane w tradycyjnych badaniach psychologicznych.

Znacznie bardziej obiecująco, pod tym względem, wygląda czwarta grupa metod. Z całą pewnością metody należące do tej grupy można poddać modyfikacji w stopniu umożliwiającym ich wykorzystanie przez opera, w tym znaczeniu, że obiekt badania

z dużym prawdopodobieństwem pozostanie nieświadomy tak samego badania, jak i tego, co konkretnie miałyby być badane.

Z tego względu warto jest wspomnianą grupę metod dokładnie przestudiować.

Do czwartej grupy zaliczamy w szczególności następujące metody: analiza danych biograficznych, analiza wytworów działalności, zwłaszcza wytworów graficznych (pismo ręczne), obserwacja zachowania.

Przedmiotem analizy danych biograficznych, czyli metody biograficznej, jest historia życia człowieka, swoisty zapis rozwoju jego osobowości. W swojej tradycyjnej formie metoda ta, podobnie jak metody z pierwszych trzech grup, zakłada świadomą aktywność podmiotu. Jednostka pisze szczegółową autobiografię i wypełnia specjalne kwestionariusze biograficzne, czyli udziela jak najwięcej informacji o swojej osobistej historii. Skuteczność metody zależy w dużej mierze od ilości i jakości informacji, które można uzyskać od badanego i na których opiera się dalsza analiza. Niemniej jednak istnieje minimalny zestaw niezbędnych danych o osobie, który pozwala na analizę i wyciągnięcie wstępnych wniosków na temat jej cech osobowości. Te podstawowe informacje można uzyskać od osoby analizowanej (bez wzbudzania podejrzeń), od osób z jej otoczenia lub z odpowiednich materiałów źródłowych.

Analiza produktów działalności jest metodą odkrywania cech osobowości danej osoby poprzez badanie wymiernych efektów jej pracy, najczęściej w sferze zawodowej. Mogą to być artykuły naukowe, prace literackie, rysunki itp. W kontekście praktyki operacyjnej najbardziej adekwatnym podejściem wydaje się być analiza wytworów graficznych danej osoby, w szczególności próbek pisma ręcznego, np. cudzoziemca interesującego nas pod kątem operacyjnym. W sytuacji, gdy obiekt werbunku nie publikuje artykułów naukowych ani nie zajmuje się działalnością literacką, czy artystyczną, jego pismo ręczne jest jedynym wytworem materialnym, który pozostawia ślad jego osobowości. Oczywiście wyniki analizy pisma ręcznego nie mogą stanowić podstawy do stworzenia pełnego portretu psychologicznego danej osoby, ale niewątpliwie są przydatne jako źródło dodatkowych informacji przy tworzeniu takiego portretu oraz jako informacja korygująca.

Wreszcie obserwacja, metoda ta należy do jednego z podstawowych środków wszelkich badań naukowych, w tym psychologicznych. W ostatnich latach wielu czołowych psychodiagnostów, zarówno w naszym kraju, jak i za granicą, zaczęło przedkładać tę metodę nad tradycyjnie stosowane kwestionariusze i testy. Jak pokazuje praktyka, obserwacja, jeśli jest prowadzona przez doświadczonego psychologa, daje dość pełny obraz osobowości badanego, zwłaszcza jeśli ten ostatni jest obserwowany w różnych sytuacjach i podczas interakcji z różnymi ludźmi.

Istnieją dwie formy tej metody: obserwacja ukryta i obserwacja jawna, która prowadzona jest podczas bezpośredniego kontaktu z obiektem badań.

W pierwszej formie nacisk kładzie się na wygląd obserwowanej osoby i jej charakterystyczne ruchy ekspresyjne (gesty, postawy itp.), które zdaniem specjalistów są bardziej obiektywnym kryterium ekspresji osobowości człowieka niż jego świadome wypowiedzi. Wykorzystanie tej formy metody w praktyce operacyjnej jest ograniczone przez niedostatek sytuacji, w których badający może obserwować badanego. Jednak w połączeniu z informacjami pochodzącymi z innych metod daje dość pełny obraz osobowości obserwowanej osoby.

Forma obserwacji jawnej jest zmodyfikowaną formą wywiadu diagnostycznego. Różni się od niego tym, że analizuje nie wypowiedzi rozmówcy, ale jego zachowania w komunikacji: mimikę, gesty, intonację, formy komunikacji werbalnej, preferowane role w sytuacji komunikacyjnej (lider, niewolnik). Ważnym pozytywnym aspektem metody obserwacji jawnej jest to, że obserwator, modyfikując własne zachowanie, sposoby reagowania na wypowiedzi rozmówcy i sposób prowadzenia rozmowy, może symulować różne sytuacje interpersonalne, stawiając w ten sposób osobę obserwowaną w określonych warunkach psychologicznych i obserwując jej zachowanie w nich. Pozytywnym aspektem tego podejścia, jest także fakt, iż obserwator nie poszukuje w tym kontakcie żadnych szczegółowych informacji dotyczących wiedzy, której dysponentem jest obiekt lub konkretnych zagadnień merytorycznych, jakimi się zajmuje, dzięki czemu oper unika zadawania pytań i naprowadzania, co mogłoby wywołać u osoby badanej przekonanie, że jest przesłuchiwana.

Wszystkie powyższe metody spełniają zatem główny warunek, jakim jest to by w trakcie badania, osoba poddana badaniu nie była świadoma tego faktu.

Z problemem możliwości wykorzystania powyższych technik w kontekście operacyjnym wiąże się jednak inna, równie ważna kwestia: w jaki sposób i w jakim zakresie operator nieposiadający specjalistycznej wiedzy i umiejętności w zakresie psychodiagnostyki może wykorzystać te techniki w swojej pracy?

Skrajnym, zapewne jednak idealnym, rozwiązaniem tego problemu byłoby połączenie obu ról, to jest operatora-werbownika i psychodiagnosty. Trudności, jakich nastręcza realizacja tej koncepcji są jednak oczywiste. Z tego względu, wracając do rzeczywistości, zasadne jest omówienie bardziej realistycznego wariantu, a mianowicie możliwych form współpracy oficera operacyjnego i psychologa w procesie badania interesującej wywiad radziecki osoby.

Zasady takiej współpracy, jak się wydaje, można znaleźć już w obrazie samej techniki stosowanych metod badania osobowości. Proces odwołania się do jakiegokolwiek metody diagnostycznej, tak na poziomie struktury, jak i w ujęciu czasowym można rozłożyć na dwa, względnie niezależne, elementy: pierwszy to zbieranie określonej grupy danych o badanej osobie; drugi stanowi analizę uzyskanych danych i ich interpretację.

Pierwsza część procedury musi być oczywiście realizowana przez operatora działającego w terenie, druga zaś przez specjalistę psychodiagnostyki. Jednak nawet taki rozdział funkcji nie przedstawia pełnego zakresu problemów związanych z wykorzystaniem wyżej wymienionych metod do badania osobowości ORW w kontekście operacyjnym.

Przede wszystkim, mamy do czynienia z problemem pozyskania dokładnie tych informacji, które będą nam potrzebne do dalszej analizy. To znaczy, operator musi dokładnie wiedzieć, jakie dane ma pozyskać i na czym skupić się podczas badania. Rozwiązaniem wydaje się tu być stworzenie wstępnej listy konkretnych i bardzo szczegółowych pytań, na które powinien znaleźć odpowiedź podczas badania interesującego go cudzoziemca. Efektem końcowym tej listy powinien być szczegółowy kwestionariusz, zawierający pytania lub pozycje tak szczegółowe, że osoba badająca i odpowiadająca na te pytania mogłaby uciec od prostego "tak" lub "nie". Część pytań (i to duża część) powinna zawierać zestawy możliwych odpowiedzi, tak aby respondentowi (operowi działającemu w terenie) pozostawić wybór odpowiedzi, które uzna za najbardziej odpowiadające rzeczywistości. Duża szczegółowość i konkretność ma na celu nie tylko naprowadzenie, a poprzez to ułatwienie pracy przy

badaniu ORW, ale także maksymalne ograniczenie ewentualnej subiektywności operatora w ocenie pewnych cech badanego.

Przykładowo, gdyby pytano po prostu o to, jak pewny siebie i jaką ma samoocenę badany obiekt, to po pierwsze, operator, który nie zna bezpośrednich lub pośrednich wskaźników dla danych cech badanego, nie będzie w stanie udzielić adekwatnej odpowiedzi, a po drugie, odpowiedź ta opierałaby się na subiektywnym wrażeniu, podlegając uprzedzeniom pozytywnym lub negatywnym, ostatecznie więc wcale nie musiałyby być słuszne. Dlatego pytanie o stopień pewności siebie ORW (podobnie jak wszelkie pytania o poszczególne cechy osobowości badanego) powinno zostać przekształcone w serię konkretnych pytań o atrybuty zachowań odzwierciedlających daną cechę badanego.

Ponownie odwołując się do przykładu, mogą to być pytania o typowe dla badanego gesty (z opisem typowych rodzajów gestów) i jego chód (z ewentualnymi wariantami), sposób nawiązywania kontaktu, rozmawiania z operatorem lub osobami trzecimi (również z krótkim opisem możliwych w tym przypadku rodzajów zachowań) itp. Udzielanie odpowiedzi na pytania o tym poziomie konkretności wyklucza element domysłu i intuicji. Co więcej, już sama świadomość, że na takie pytania należy odpowiedzieć, spowoduje, że operator będzie właśnie na te obszary zwracał szczególną uwagę, co z kolei będzie stanowiło poważny bodziec do rozwijania zdolności obserwacji i umiejętności łatwego identyfikowania i zauważania charakterystycznych cech zachowania danej osoby.

Takie podejście do problemu współpracy interwenta z psychologiem wydaje się być najwłaściwsze w sytuacji, gdy operatorowi brakuje umiejętności analizowania danych psychologicznych. W miarę rozwijania tych umiejętności może on w końcu zrezygnować z pomocy psychologa i samodzielnie wypełniać kwestionariusz oraz analizować jego treść.

Kończąc, należy zaznaczyć, że intencją niniejszego opracowania nie jest stworzenie gotowego narzędzia o charakterze kwestionariuszowym, a jedynie, na miarę możliwości opracowania, zarysowanie wspomnianych wyżej psychologicznych metod badania osobowości, na bazie których dopiero zaproponowane zostaną ewentualne warianty pytań, które mogłyby stanowić podstawę do przyszłego opracowania właściwego kwestionariusza.

2/ ANALIZA DANYCH BIOGRAFICZNYCH JAKO METODA BADANIA OSOBOWOŚCI ORW

Jak już zaznaczono, metoda analizy danych biograficznych lub metoda biograficzna jest procesem badania historii rozwoju konkretnej jednostki. Celem tego procesu jest opracowanie na podstawie analizy osobistej historii badanego podmiotu jego portretu psychologicznego. Opiera się ona na ugruntowanym rozumieniu czynników, które mają istotny wpływ na kształtowanie się osobowości w trakcie rozwoju jednostki. Analizowane są przede wszystkim czynniki socjalne, takie jak rodzina, szkoła, określone sieci społeczne i zawodowe, które w różnych okresach rozwoju jednostki mają decydujący wpływ na kształtowanie się struktur jej osobowości.

Szczególną uwagę zwraca się zwykle na najwcześniejsze etapy rozwoju jednostki, ponieważ podstawowe struktury osobowości, takie jak ogólne pozytywne lub negatywne nastawienie do świata zewnętrznego, czyli otwartość i aktywność, jako elementy antagonistyczne dla zamknięcia się i izolacji, kształtują się w pierwszych trzech latach życia. Czynnikiem decydującym jest tu charakter relacji, która rozwija się między dzieckiem a matką, gdyż w tym okresie cały świat dla dziecka koncentruje się na niej. Rozmówca jest proszony o opisanie swoich najwcześniejszych wspomnień z dzieciństwa, wspomnień matki i atmosfery rodzinnej.

Mniej więcej takie same pytania zadaje się pytając o okres od 3 do 7 roku życia, ale tu szczególnie nacisk kładzie się na charakter relacji między członkami rodziny, zwłaszcza między rodzicami, ponieważ dziecko uczy się tu pierwszych wzorów zachowań interpersonalnych i społecznych. Respondent proszony jest również o przypomnienie sobie, w jakie zabawy lubił się bawić w dzieciństwie, jakie role lubił i jakie odgrywał, oraz jakie nie były mu miłe i których raczej unikał. Jest to ważne, ponieważ w tym okresie wiodącą aktywnością dziecka jest zabawa, a to właśnie w odgrywaniu ról dziecko uczy się wzorów zachowań ze świata dorosłych, które później zostaną przyjęte jako jego własny standard i norma i które będą wykorzystane w późniejszych fazach różnicowania. Na rozwój dziecka duży wpływ ma również jego status w rodzinie, który jest wyznaczany przez obecność rodzeństwa i kolejność urodzenia. W zależności od tego, czy badany był jedynakiem, najstarszym, średnim czy najmłodszym, był inaczej traktowany przez rodziców i innych członków rodziny, inne były systemy relacji, w które był włączony, inne wymagania stawiane dziecku, a w konsekwencji w różny sposób kształtowała się jego osobowość. Istnieją dobrze zdefiniowane wzorce tego planu. Dla przykładu, liczne badania wskazują, że najstarsze (lub pierwsze) dziecko w rodzinie w większości przypadków rozwija się w osobowość bardziej dominującą, władcą, rozkazującą i kontrolującą niż ma to miejsce w przypadku młodszego rodzeństwa. Osoby takie mają silne ambicje przywódcze, są silnie zmotywowane do osiągnięcia sukcesu, a także są bardziej refleksyjne i logiczne w swoich postawach i podejściu do problemów. Osoby, które były jedynakami w rodzinie, mają podobne cechy, z tą różnicą, że one równolegle mają silne tendencje egoistyczne. Z kolei średnie i młodsze dzieci w rodzinie rozwijają mniej dominujące i władcze tendencje. Łatwiej dochodzą do kompromisów i ustępstw, stosują bardziej elastyczną taktykę osiągania własnych celów, łatwiej dostosowują się także do zmieniających się okoliczności i ludzi.

Od momentu rozpoczęcia nauki w szkole i przez cały czas jej trwania wpływ rodziny na kształtowanie osobowości dziecka zaczyna maleć. Na pierwszy plan wysuwają się

nauczyciele, a przede wszystkim przyjaciele i rówieśnicy. W związku z tym ważne jest, aby dowiedzieć się, do jakiej szkoły (np. prywatnej czy publicznej, z internatem czy zwykłej, miejskiej czy rejonowej) uczęszczało dziecko, ponieważ już ta informacja pozwala na wyciągnięcie wstępnych wniosków na temat cech zarówno kadry nauczycielskiej, jak i grona uczniowskiego, którzy składali się na środowisko badanego, ogólnej atmosfery panującej w szkole oraz systemu norm społecznych, kryteriów i wzorców, które były wpajane w umysły uczniów. Warto też dowiedzieć się, jakie były osiągnięcia naukowe badanego, jego sukcesy lub porażki w sporcie, a także jaki był jego status interpersonalny w badanej grupie, czy był liderem, osobą lubianą, czy raczej wzbudzał niechęć, lub po prostu był wyrzutkiem. Wszystko to miało istotny wpływ na kształtowanie się jego samooceny, stopień jej stabilności i szeregu innych wskaźników osobowościowych.

Ważne informacje na temat charakterystyki rozwoju osobowości można także uzyskać ustalając uczelnię, którą ukończył respondent. Wynika to z faktu, że wiek od 17 do 22 lat (zwykle pokrywający się ze studiami na uczelni) odgrywa bardzo ważną rolę w kształtowaniu się światopoglądu i samoświadomości jednostki. Jest to zarazem okres przejścia od dzieciństwa do dorosłości, okres opuszczenia rodziny urodzenia, czas realizacji pierwszego samodzielnie wyznaczonego planu życiowego, niepozbawionego jeszcze znacznej liczby złudzeń, oraz etap samookreślenia się jako osoby. Jeśli w tym okresie badany, jak i wielu jego rówieśników, pobierał naukę w szkole wyższej, to właśnie szkoła wyższa (a dokładniej ludzie, którzy go tam otaczali) była siłą formującą, która w tym czasie wyznaczała podstawowy kierunek jego rozwoju osobistego. Z tego względu wszelkie informacje o uczelni, do której uczęszczał rozmówca, są bardzo cenne dla analityka. Ważny jest na przykład profil, czy instytucja (lub wydział) była techniczna, czy humanistyczna, czy była to placówka elitarna, czy może raczej poślednia, jakie były jej związki z ośrodkami badawczymi, firmami lub innymi organizacjami, jak wygląda rozkład jej absolwentów, swoista mentalność wydziałowa i tradycje uczelni, skład społeczny studentów, jakie działały tam organizacje studenckie, czy w czasie studiów odbywały się na niej wystąpienia studenckie, jakie i czy badany w nich uczestniczył, oraz w jaki sposób. Badanie tego obszaru pozwala również na zapoznanie się z pochodzeniem i sytuacją ekonomiczną rodziny (w tym statusem zawodowym i wykształceniem rodziców).

Analiza tych wszystkich elementów wraz z informacjami o sytuacji społeczno-ekonomicznej rodziny (w tym danymi o statusie zawodowym rodziców i ich wykształceniu) daje w miarę pełny obraz „wyjściowy”, w najszerszym tego słowa znaczeniu, elementów z którymi ORW wchodził w dorosłość, a które determinowały to, jakie były jego plany, nadzieje, wyobrażenia o przyszłości, czego naprawdę oczekiwał, ewentualne pozycje polityczne i postawy itp.

Kolejny etap rozwoju osobowości, to wiek 23-28 lat. Charakteryzuje się tym, że jest to czas, w którym człowiek realizuje (lub nie realizuje) program, który wypracował do czasu ukończenia szkoły. W tym czasie młody człowiek jest w pełni zintegrowany z życiem społecznym. Zajmuje określoną pozycję w sferze zawodowej, zaczyna piąć się po szczeblach kariery i zazwyczaj właśnie w tym okresie zawiera związek małżeński. Na pierwszy plan wysuwają się wówczas takie czynniki wpływające na osobowość ORW jak praca i rodzina, a zwłaszcza poziom satysfakcji jednostki jaki we wspomnianych sferach odczuwa.

W odniesieniu do pracy zawodowej należy przeanalizować szereg wskaźników formalnych. Przede wszystkim należy porównać pierwszą pracę ORW z teoretycznie możliwymi opcjami jakie oferowane są absolwentom uczelni, którą ukończył. Czy praca, którą otrzymał była najlepszą ze wszystkich możliwych opcji, przeciętną, czy

może najgorszą? Czy badana osoba zmieniała potem pracę? Co zyskał, a co stracił odchodząc z poprzedniej pracy?

Znalezienie odpowiedzi na te pytania pozwala określić, jak skuteczna jest realizacja życiowego planu ORW, czyli na ile jest on zadowolony z tego, co się dzieje, a także sprecyzować jego system wartości na tym etapie w sferze zawodowej, co pozwala określić, co uważa on za najważniejsze, a co za najmniej ważne (treść pracy, możliwości rozwoju zawodowego i kwalifikacji, status i kariera, wynagrodzenie, uznanie itp.) Istotna jest również analiza miejsca pracy ORW w momencie przeprowadzania badania. Kluczowymi parametrami są tu: wiek i staż pracy, pozycja w hierarchii kariery (stanowisko) oraz wynagrodzenie. Kombinacja tych wymiarów określa rzeczywistą sytuację ORW w sferze zawodowej, ponieważ w każdej strukturze hierarchicznej, czy dotyczy to instytucji publicznej, czy firmy prywatnej, ośrodka akademickiego czy jednostki przemysłowej, określone wiekowi (lub stażowi pracy) pracownika odpowiada określony poziom stanowiska i wynagrodzenia. Porównując te wielkości z typowymi dla wieku, zawodu i organizacji (rzecz jasna w kraju badanego), można ocenić, jak dobra, udana lub nieudana jest jego kariera zawodowa, a więc jak bardzo jest zadowolony z pracy. Tego typu analiza powinna być przeprowadzona dla wszystkich grup wiekowych z wyjątkiem studentów i emerytów. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że różne grupy wiekowe ludzi charakteryzują się pewnymi zmianami priorytetów sfery zawodowej w ogólnym systemie wartości życiowych, jak i w poszczególnych składnikach tej sfery.

Szczególnie istotne są dwa okresy, dostarczające w tym zakresie szeregu ważnych informacji, jest to wiek 28-32 lata oraz 40-45 lat. Pierwszy z tych okresów charakteryzuje się tym, że mniej więcej w tym wieku większość ludzi zaczyna odczuwać negatywny wpływ sztywnych ram, w których się porusza, realizując swój życiowy plan ukształtowany w czasie ukończenia studiów i włączenia się do ogółu społeczeństwa. Niezależnie od stopnia powodzenia w karierze zawodowej, osoby w tym wieku zaczynają odczuwać, że są w pewnym sensie zagrożone, że poruszają się w swoim życiu zawodowym wąskim tunelem, który ogranicza ich możliwości, kreatywność. W tym okresie pojawia się silne pragnienie poszerzenia zakresu swojej kariery i wypróbowania różnych dziedzin. Silne pragnienie zmian prowadzi do zmiany zatrudnienia, czy to w organizacji, w której ORW pracuje, czy poza nią. Nawet jeśli osoba pozostaje w swojej dotychczasowej pracy, nie jest to oznaką słabości pragnienia zmiany, ale braku realnych możliwości zmiany.

W wieku 40-45 lat następuje z kolei najpoważniejszy kryzys rozwojowy, określanany jako "kryzys wieku średniego". W tym okresie następuje zasadnicza rewizja podstawowych punktów odniesienia w życiu i przewartościowanie całego systemu wartości. Z perspektywy zawodowej kryzys ten wyraża się w poważnym przemyśleniu tego, co się rozumie przez "pracę". Doświadczane w tym czasie poczucie niezadowolenia można sformułować jako swoiste pytanie do samego siebie: "Po co ja to wszystko robię?" Do tej pory człowiek szedł tą samą drogą ale pytania tego rodzaju nie pojawiały się. Teraz jednak, patrząc na tę część życia, która została przeżyta i na tę część, która pozostała, człowiek zdając sobie sprawę, że granica środka życia została przekroczona, rozumie jasno, że wiele jest już za nim, przed nim zaś, choć wystarczająco długi okres, to przecież nie nieskończony. Marnowanie pozostałego czasu na rutynę, która nie przynosi zadowolenia, jawi się jako nie do zniesienia. Pojawia się silna potrzeba by spróbować wykorzystać tę ostatnią szansę, szansę na zrobienie czegoś prawdziwego, autentycznego, wartościowego, godnego uwagi. Dlatego kryzys wieku średniego nazywany jest też kryzysem "ostatniej szansy". W tym czasie człowiek może zmienić pracę, zmienić zawód lub całkowicie przeorientować się z życia zawodowego na rodzinne, osobiste czy społeczne. Jest to wiek dużej destabili-

zacji osobowości, polegającej na tym, że stary system wartości jest już niestabilny i zaczyna się rozpadać, natomiast nowy jeszcze się nie ukształtował.

Należy zaznaczyć, że "kryzys wieku średniego" zaczyna się nieco wcześniej u kobiet niż u mężczyzn. Jest to okres wieku 35-40 lat. Większość kobiet w tym przedziale wiekowym ma dzieci w szkole i nie potrzebują one tyle uwagi co wcześniej, więc zaczynają ponownie wchodzić w sferę zawodową. Stopniowo przesuwa się również obszary ich zainteresowań. Jeśli chodzi o wrażenie "ostatniej szansy" związane z tym wiekiem dla kobiet, to ma ono przede wszystkim charakter osobisty, o czym będzie mowa poniżej.

Jak już zaznaczono, od 23-28 roku życia, obok sfery zawodowej, duży wpływ na zmiany zachodzące w osobowości obiektu ma sfera rodzinna. Zwróćmy uwagę, choćby na to, że żona z reguły zawsze należy do kręgu "osób znaczących", czyli do liczby osób, których zdanie jest dla jednostki ważne, nawet jeśli się z nim nie zgadza. Dotyczy to zwłaszcza sfery zawodowej, gdyż ma ona związek z dochodami rodziny i statusem społecznym. W tym zakresie ORW zawsze musi brać pod uwagę potrzeby żony i całej rodziny, a to właśnie w tym zakresie relacje rodzinne wpływają na zamiary i oczekiwania, jakie jednostka ma w sferze zawodowej, a tym samym na stopień jej niezadowolenia w tej sferze (jeśli plany się nie realizują). Dlatego też wszelkie informacje dotyczące żony ORW (pochodzenie, wykształcenie, wiek itp.) są szczególnie ważne dla lepszego poznania intencji zawodowych obiektu.

Opisany powyżej wiek 28-32 i 40-45 lat, uważany jest za krytyczny dla aspiracji zawodowych ORW i dla jego życia rodzinnego. Pierwszy z tych kryzysów, któremu, jak już zauważono, często towarzyszy zmiana zatrudnienia w poszukiwaniu większych możliwości realizacji swojego potencjału zawodowego, może przybrać taką samą formę silnego pragnienia zmian w rodzinie. Charakterystyczne poczucie zwężonego życia rodzinnego, niezależnie od tego, jak udane jest samo małżeństwo, jest w tym okresie powszechne. Nawet dla szczęśliwych rodzin może to być czas kryzysu. Wystarczy zauważyć, że ta kategoria wiekowa odpowiada za znaczny wzrost ogólnej liczby rozwodów.

Jednak najpoważniejszym sprawdzianem dla sfery rodzinnej jest "kryzys wieku średniego". Globalny proces przewartościowania wartości, który ma miejsce w tym czasie, bezpośrednio wpływa również na tę sferę. Jednostka zaczyna stawiać życiu rodzinnemu nowe wymagania, które nie są charakterystyczne dla fazy poprzedzającej. Nacisk kładziony jest na takie aspekty interakcji międzyludzkich, jak opieka, współczucie, zrozumienie oraz emocjonalna i duchowa bliskość. Jeśli te potrzeby nie są zaspokojone, małżonkowie oddalają się od siebie, co często prowadzi do rozpadu związku.

Jak już wspomniano, "kryzys wieku średniego" u kobiet zaczyna się wcześniej, między 35 a 40 rokiem życia i jest w dużej mierze związany z przemijającym poczuciem atrakcyjności. W tym wieku kobiety stają się bardzo świadome swojego zmieniającego się statusu jako kobiety. Mężczyźni zwracają teraz na nią mniejszą uwagę, ponieważ wyrosło nowe pokolenie młodych i atrakcyjnych kobiet. Istnieje wyraźna świadomość, że za kilka kolejnych lat jej czas minie. Pojawia się silne pragnienie wykorzystania "ostatniej szansy": nawiązania nowego romansu, przeżycia różnorodnych uczuć związanych z miłosnym uniesieniem, poczucia się znowu młodą. U kobiet, które nie miały dzieci, to poczucie straconego czasu pogłębia świadomość, że zbliża się okres krytyczny, poza którym należy porzucić myśl o posiadaniu dziecka.

Kobiety zamężne, które mają dzieci, są w tej fazie wyjątkowo podatne na destabilizację małżeństwa, a sytuację tę pogarszają niekiedy perturbacje związane z aktywnością zawodową. Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że rodzina jako wartość nie znajduje się już na pierwszym miejscu w myśleniu kobiet. Równie istotne zmiany w systemie wartości, ale w przeciwnym kierunku, można zaobserwować u kobiet, które nie mają dzieci. Tu przeciwnie, potrzeba rodziny i dzieci zajmuje centralne miejsce, przysłaniając to, co wcześniej wydawało się bardzo cenne: aktywność zawodową i społeczną, możliwość swobodnego gospodarowania swoim czasem, bycia w związkach miłosnych, słowem - życia tak, jak się chce, bez zależności od nikogo i bez odpowiedzialności przed kimkolwiek.

Jak pokazują te krótkie opisy zmian systemów wartości, które zachodzą podczas kryzysu wieku średniego, osobowość człowieka dorosłego nie pozostaje w ciągu życia stabilna i niezmienna. Trafniej byłoby powiedzieć, że jest raczej stabilna między kryzysami, gdy człowiek żyje zgodnie ze swoimi wyobrażeniami o sobie, świecie, tym, co konieczne i niezbędne, gdy ma cel i zmierza w jego kierunku. Jednak podczas kryzysów zaczynają pojawiać się wątpliwości co do własnych przekonań i założeń dotyczących życia, a niezadowolenie staje się dominujące; człowiek ponownie rozważa rzeczy, które kiedyś wydawały się oczywiste i niezaprzeczalne. W tym okresie osobowość bardzo się zmienia pod względem stosunku do siebie i do innych, w tym celów i planów życiowych. To właśnie z tego powodu uwzględnienie wieku przy analizie historii osobistej badanego jest kluczowe.

Badając dane biograficzne konkretnego ORW, należy zwrócić szczególną uwagę na tło zawodowe podmiotu. Przede wszystkim należy rozpoznać predyspozycje i zdolności, które w dużej mierze decydują o wyborze przez daną osobę konkretnego zawodu. Ponadto sam zawód jest czymś, co kształtuje i formuje człowieka. Nie tylko sama aktywność zawodowa ma wpływ formujący, ale również środowisko zawodowe, w którym dana osoba spędza większość swojego życia. Każde środowisko zawodowe to odrębny kosmos, który rządzi się własnymi prawami, zasadami moralnymi, wzorami zachowań, postawami i normami społecznymi, a nawet własną subkulturą. Przebywając w takim środowisku, wchodząc w interakcje i obcując z nim, jednostka przyswaja sobie jego elementy, stopniowo stając się jego częścią, zmieniając w typowego reprezentanta tego środowiska. Właśnie z tego powodu systematyczne badania socjo-psychologiczne nad konkretnymi populacjami rekrutacyjnymi w ramach poszczególnych grup zawodowych są ważne same w sobie.

Rozumowanie to można w pełni zastosować do tak ważnej cechy osobniczej ORW jak etniczność czy narodowość, z tą tylko różnicą, że cecha ta ma nieporównywalnie głębszy wpływ na jednostkę, gdyż zaczyna oddziaływać formującą niemal od momentu urodzenia.

Ważną techniką w ramach metodologii analizy danych biograficznych jest nałożenie historii rozwoju ORW na historyczny rozwój społeczeństwa, który stanowił tło dla rozwoju tej jednostki. Każda jednostka jest bowiem, w pewnym sensie, produktem swoich czasów. Wszystkie wydarzenia, jakie mają miejsce w społeczeństwie (polityczne, ekonomiczne, społeczne) w taki czy inny sposób oddziałują na jednostkę i wpływają na jej życie, a w konsekwencji na jej świadomość i światopogląd. Szczególnie wnikliwej analizy tego rodzaju wymaga okres włączenia się obiektu w życie społeczne, czyli ostatnie lata życia studenckiego i pierwsze lata działalności zawodowej.

Kończąc opis metody biograficznej, należy jeszcze raz podkreślić, że jej skuteczność zależy w dużej mierze od jakości i ilości informacji, na których opiera się analiza. W

Załączniku nr 1 zamieszczono wykaz danych, których dostępność pozwala na wystarczająco dogłębne zbadanie historii osobistej ORW i wyciągnięcie miarodajnych wniosków na temat jego cech osobowości.

3/ ANALIZA ŚLADÓW GRAFICZNYCH (CECH PISMA ODRĘCZNEGO) JAKO METODA BADANIA OSOBOWOŚCI ORW

Jak już wspomniano, metoda analizy pisma ręcznego jest częścią bardziej rozległej metody psychologicznego badania osobowości na podstawie analizy wytworów pracy badanego obiektu. Głównym założeniem teoretycznym, na którym opiera się ta metoda jest to, że każdy wytwór ludzkiej działalności nosi znamię osobowości autora. Pod tym względem pismo ręczne nie jest wyjątkiem. Ponad to, będąc przejawem złożonej umiejętności psycho-motorycznej (umiejętności pisania), pismo ręczne w znacznym stopniu wyraża cechy psychologiczne i umysłowe piszącego. Pośrednio potwierdza to fakt, że mimo dużej standaryzacji metod nauczania pisania, pismo ręczne każdego człowieka jest ściśle indywidualne na poziomie kształtowanej umiejętności.

Do dziedzin najściślej związanych z określeniem związku między pismem ręcznym a cechami osobowości należy badanie pisma ręcznego i rozpoznawanie znaków. Grafologia ma bogatą historię sięgającą czasów starożytnych. Potężny zasób danych empirycznych zgromadzonych przez badaczy pisma ręcznego na przestrzeni dziejów, pozwala osobom biegłym w tej dyscyplinie opracować błyskotliwe i bardzo trafne analizy pisma ręcznego. Naukowy etap rozwoju badań grafologicznych ściśle wiąże się z rozpoczęciem prac eksperymentalnych w tej dziedzinie, co ma miejsce zarówno w naszym kraju, jak i za granicą. Najbardziej obiecującym kierunkiem w USA i Europie Zachodniej okazała się grafometria, wykorzystująca najnowsze metody psychodiagnostyczne i metody statystyki wariacji. Powstało też szereg innych konkurencyjnych dziedzin naukowych badania osobowości na podstawie cech pisma ręcznego, niemniej jednak, nie są one tak rozwinięte jak grafometria. W ZSRS naukowy etap rozwoju grafologii miał bardzo krótką historię. W połowie lat 30. prace nad grafologią eksperymentalną zostały wstrzymane, badacze zostali uznani za pseudonaukowców, literatura przedmiotu została wyniesiona z bibliotek naukowych i dziś prawie nie występuje. W ostatnich latach jednak pojawiły się pewne prace na ten temat w ramach kryminalistyki i studiów sądowych. Od 1985 r. we Wszeczwiązkowym Naukowym Instytucie Badań Kryminalistycznych prowadzony jest wszechstronny projekt eksperymentalnego opracowania tego tematu.

Wyniki niemal wszystkich badań związanych z możliwościami diagnostycznymi analizy pisma ręcznego sugerują, że pismo ręczne niewątpliwie zawiera elementy odzwierciedlające stan fizyczny, psychofizjologiczny i psychiczny piszącego, a analiza dokumentów pisma ręcznego pozwala na wyciągnięcie wniosków dotyczących specyficznego temperamentu badanej osoby i jej indywidualnych cech osobowości. O ile jednak wszyscy badacze są zgodni co do związku pisma ręcznego z tymi cechami, o tyle istnieje znaczna różnica zdań co do interpretacji tak szczególnych elementów, jak i zespołów cech pisma ręcznego.

Największą zgodność można zaobserwować w literaturze w zakresie analizy zmian w piśmie ręcznym spowodowanych rozwojem różnych ciężkich chorób organicznych, psychicznych i neuropsychiatrycznych, a także urazów czaszkowo-mózgowych. Podobna sytuacja ma miejsce w związku z objawami pisma ręcznego w warunkach nietypowych stanów psychofizjologicznych (skrajne pobudzenie i ekscytacja, senność i opóźnienie w rozwoju, uzależnienie od alkoholu, narkotyków i innych środków odurzających). Jednak w literaturze dotyczącej obszaru najbardziej

interesującego, z punktu widzenia możliwości badania ORW, a dokładniej w literaturze poświęconej związkom cech pisma ręcznego z cechami osobowościowymi osoby poddawanej badaniu, trafiamy właśnie na wskazaną wyżej różnorodność interpretacji, do tego stopnia, że często wręcz są one wykluczające się. Z tego względu, w niniejszym rozdziale, uwzględniono tylko te elementy pisma, którym większość autorów nadaje takie samo znaczenie lub interpretację. Należy pamiętać, że dokładne zbadanie dokumentów pisma ręcznego pod kątem identyfikacji cech charakterystycznych dla ich autora oznacza analizę około 500 specyficznych cech pisma, gdzie każda pojedyncza cecha musi być rozpatrywana w kontekście wszystkich pozostałych, czyli w kontekście kompletnej struktury pisma. Wszelkie próby przeprowadzenia analizy w oparciu o pojedyncze elementy pisma ręcznego prowadzą zazwyczaj do poważnych błędów. Poniższa grupa lub zestawy znaków pisma ręcznego i odpowiadające im interpretacje psychologiczne dadzą najbardziej ogólne pojęcie o możliwościach metody, niemniej jednak są niewystarczające do przeprowadzenia na ich podstawie rzetelnej analizy.

Poniższej przedstawiono pogrupowane zestawy cech pisma ręcznego i odpowiadające im interpretacje psychologiczne.

Grupy cech pisma ręcznego	Możliwa interpretacja psychologiczna
<p>pismo płynne, zachowujące rytm, przeważnie drobne (małe litery o wysokości do 2 mm), rzadziej średnie (do 4 mm), zwiewne (duże odstępy między wierszami i wyrazami), z elementami zaokrąglonymi, ewentualnie z girlandami (wymawiana forma połączeń liter w miseczkowatym łuku otwartym ku górze, przypominająca "u" alfabetu łacińskiego), z pojedynczymi formami liter łączącymi się poprzez oryginalne spójniki, pismo jest przeważnie spójne (większość wyrazów i części wyrazów o 5-6 literach jest pisana bez odrywania pióra od papieru) lub zbite (litery w wyrazach są łączone w małe spójne grupy), ogólnie pismo jest uproszczone, przejrzyste i czytelne; nieskomplikowane, z przewagą prawej ręki (rys. 1).</p>	<p>dobra, sprawna inteligencja; szybkie, spójne, logiczne myślenie; dobrze rozwinięte operacje syntezy i myślenia intuicyjnego; jednocześnie skłonność do polegania na intuicji; osoba inteligentna, kulturalna; rozwinięta, dojrzała osobowość.</p>
<p>wolne pismo ręczne (mniej niż 100 liter na minutę), staranne wykonanie liter (rys.2)</p>	<p>opóźnione reakcje, powolne myślenie.</p>
<p>przeważnie średnie, płynne, ekspresyjne, miękkie pismo (pętle wydłużone, ale bez przesady, szybki proces pisania), kąty w literach zastąpione łukami, łańcuchami pętli, duża spójność liter, skos w prawo, ewentualnie przedzielony lewy margines (Rys.3).</p>	<p>Zmysłowość i uczuciowość, wysoka wrażliwość na barwy, brak krytycznego osądu, słabe rozróżnianie pojęć, postawa uparta, uczuciowość, życzliwość, zdolność do wywierania korzystnego wrażenia, potrzeba komunikowania się i wyrażania siebie, łatwość</p>

skupiska liter w połączeniu z liniami skierowanymi ku górze i bardzo szybkim pisaniem (ok. 180 liter na MINUTE)

kaligraficzne, pospolite (praktycznie takie samo jak w kaligrafii), monotonne pismo. (Rys.4)

w połączeniu z linią zstępującą

pismo kanciaste (ostra forma pętli, łuki z kątami), zdecydowany nacisk, regularność liter (zwłaszcza wysokości i szerokości), regularność linii, marginesów; pismo suche, bez wad, spokojne (100-150 liter na minutę).

połączone z dużą spójnością liter i wąskimi "chudymi" literami.

nagła prawostronna koniunkcja liter (litery łączą się łukami w górę i w prawo), pismo jest monotonne, bez wyrazu, końcówki wyrazów są ucięte, litery są wąskie, ściśle rozmieszczone, pismo jest pionowe lub lewostronne (ryc. 6).

pismo ręczne jest nierówne, niepewne, nieregularne, z przerwami w pisaniu; Litery są nierówne pod względem wysokości, szerokości, pociągnięć ("skaczące litery", to zbiegające się to rozbiegające) cechy pisma są różne w dokumentach, w których pisanie nie było wiele, w przypadku dłuższych dokumentów w obrębie jednej próbki zauważalna zmienność. Pociągnięcia akcentujące w wyrazach mogą być w dół lub w prawo, mogą występować "linie splątane" (litery z linii górnej łączą się lub płaczą z literami z linii dolnej), mogą występować linie wznoszące. (Rys. 7).

łączenie się nitek (małe litery są tak wygładzone, że przypominają nitkę), linie opadające, słaby nacisk lub po prostu pismo drobne, wąskie, ściśle,

nawiązywania kontaktów, bezpośredniość, spontaniczność w zachowaniu, naturalne i nieskrępowane ruchy, zdolność do adaptacji, elastyczność.

cechy wiodące w powyższym profilu to energiczność i nastawienie na działanie.

stereotypowe, formułkowe myślenie, konformizm; osobowość nierozwinięta, niedojrzała, zubożona.

inercja, apatia

silna wola, siła charakteru, trzymanie się zasad, racjonalizm, przewaga rozumu nad emocjami, rozwinięte poczucie obowiązku, brak elastyczności psychologicznej.

przywiązanie do pewnych idei.

niezdecydowanie, rezerwa, wycofanie, komunikacja sformalizowana, trudność w nawiązywaniu kontaktów, problemy z przystosowaniem, pozorny chłód, ewentualnie arogancja.

nerwowość, drażliwość, zmienność nastrojów, drażliwość, impulsywność, imponowanie, zmienność emocjonalna, dominacja emocji nad rozsądkiem, niecierpliwość, impulsywność, możliwa "zła samoocena",

zwątpienie w siebie, nerwowość, lękliwość, chorobliwa samokontrola, obsesyjne czepianie się, nieśmiałość, skrepowanie, lęk przed kontaktem, waha-

równe; może wystąpić pismo zmienne, niestałe, o słabym nacisku i dużym zróżnicowaniu wielkości, pochylenia i kształtu liter, z częstymi poprawkami i uzupełnieniami. (rys. 8).

pismo duże lub bardzo duże (małe litery o wysokości ponad 4 mm) o kształtach wypukłych (nadmiernie wydłużone pętle i owale, powiększone kreski zamykające) lub płomieniste (zdobienia, pętle, puste pretensjonalne formy, zwiększona długość kresek prostych), ewentualnie z przesadnie dużymi literami, części podliniowe liter mogą mieć kształt trójkątny (ryc.9).

nie, wewnętrzne napięcie, zmęczenie, wahanie w wyrażaniu myśli i uczuć.

pewność siebie, egoizm, wymaganie od innych, duża demonstracyjność (szukanie uwagi, bycie w centrum uwagi), udawanie, że jest się ważniejszym niż jest, być może próżność.

Zaproponowane zestawy cech pisma odręcznego i ich możliwe interpretacje psychologiczne pozwalają osobie badającej próbki pisma interesującej ją osoby uzyskać wstępne a zarazem przybliżone wyobrażenie o piszącym, umożliwia zidentyfikowanie dominującej tendencji w strukturze jego osobowości. Nawet tak pobieżne i na ogół niskiej jakości badanie pisma ręcznego wymagają jednak spełnienia szeregu wymogów. Głównym z nich jest to, że do analizy potrzeba kilku dokumentów, próbek pisma ręcznego, pisanych przez daną osobę w różnym czasie, ponieważ pismo ręczne niektórych osób (zwłaszcza kobiet) jest bardzo zmienne. Dalej, wśród próbek pisma ręcznego musi znaleźć się tekst napisany przez autora dla siebie lub dla osoby, którą dobrze zna. Wymóg ten jest obowiązkowy dla tekstów pisanych przez obywateli, których uczono pisania w amerykańskich szkołach. Faktem jest, że uczniowie szkół w USA opanowują dwa rodzaje pisma: kursywę (bardzo spójne a zarazem płynne pismo bez odrywania pióra od papieru) oraz antykwę ręczną, w której wszystkie litery są pisane osobno, a każda litera jest pisana tak jak na maszynie. Amerykanie wolą pisać wszystkie oficjalne i półoficjalne papiery, a także krótkie teksty pisane dla innej osoby przy użyciu drugiego rodzaju pisma. Z tego powodu istnieje kolejny wymóg, że przynajmniej jeden z dokumentów musi być odpowiednio długi (kilka kartek pisma). I ostatnia, najbardziej podstawowa zasada - tylko specjalista może dokonać pogłębionego badania osobowości cudzoziemca na podstawie dokumentów pisma ręcznego.

Je regrette que tous les soirs je
 ne me' avais de l'écrit -
 et les lettres ni je ne j'écrit
 et cela me fait un peu de
 lorsque vous êtes "honnête"
 à mes amis bien

Les jours

Et ces quelques jours.

Vous êtes dans un beau
 pays, et vous êtes de
 l'ensemble du vocabulaire

Je suis épuisé.

Je les très peu, je vis au village d'un moment

vous demande de bien vouloir

Рис. 1

Wandlung zum Guten bei
 nicht mehr die Energie
 für Trotzen "Was hier"

Рис. 2

Ensuite je repars
 Dusseldorf pour m

vous une demande m je

rairie comme un enfant.

Рис. 3

êtes considérés comme oblige
 Situation des divers aviateurs

croix, Monsieur le Docteur
 à mes sentiments respectueux

Рис. 4

Comme suite à
Mon ami Tom

Рис. 5

ceci photograph. I have it on me.
Mieux à certifier à brantjeff! Avec tous mes remerciements

Paris le 14 juin d'absolument pour l'instant

avec le séjour chez une amie Tante maternelle

Рис. 6

du 18 Mai 1942. Cette suite ne m'idéal
fut mon garçon me me Paris plein
si m'en faire adresse une ordinaire:
avec mes remerciements Vinty Agne
à la Direction, l'adresse de nos
meilleurs sentiments

avec tout le confort et de chaleur
tout pour le bien-être de tous

française, anglais
age. Je possède les

voir script -
en tinte de
The Katselaje
ist kin

Рис. 7

chert - weil
2/3 l'été nous
rechercher
si da

je me suis senti bien, mais en ce moment je n'ai
pas de nouvelles de vous. Je suis en France
et je suis en France. Je suis en France
et je suis en France. Je suis en France

à la suite de mon séjour à M. Simon

Рис. 8

Jean-Jules

ЖУЛИУС

Jeunesse

Bourgogne

Beaucoup

Рис. 9

4/ OBSERWACJA JAKO METODA BADANIA OSOBOWOŚCI ORW

Jak już wspomnieliśmy, jednym z najważniejszych źródeł badania osobowości jest obserwacja zachowania człowieka. Jeśli badacz ma możliwość bezpośredniej obserwacji osoby, badając jej zachowanie w pracy i w domu, w rodzinie, wśród przyjaciół i znajomych, w małym gronie i w dużych zgromadzeniach, z całą pewnością będzie mógł pozyskać w miarę pełny obraz jej osobowości. Podczas obserwacji należy pamiętać, że człowiek przejawia swoją osobowość dosłownie we wszystkim: w sposobie ubierania się, chodzenia, mówienia i słuchania, wchodzenia do pokoju, palenia papierosa itp.

Trudność w stosowaniu obserwacji w ogóle, a w praktyce operacyjnej w szczególności, polega na tym, że w literaturze psychologicznej nie ma konkretnych prac, które zawierałyby usystematyzowane dane na temat tego, w jaki sposób pewne cechy / właściwości zachowania odpowiadają określonym cechom osobowości badanej osoby. Z jednej strony, ogólnie rzecz biorąc, dane, dotyczące interesującego nas zagadnienia, są bardzo rozproszone, a często sprzeczne. Z drugiej strony, specjaliści praktycznie zajmujący się tą dziedziną, w interpretacji zachowań ludzkich wykorzystują swoje osobiste doświadczenia, będące wynikiem długotrwałej praktyki zawodowego obcowania z ludźmi, jest tak, gdyż właśnie dzięki tego rodzaju praktyce mają stałą możliwość porównywania i odnoszenia zachowań konkretnych osób do wyników badania ich osobowości tradycyjnymi metodami psychodiagnostycznymi (testy, kwestionariusze itp.), a tym samym korygowania wniosków niejako „w locie”. Z tego względu, na gruncie psychologii osobowości, obserwacji nie możemy określić jako metody czysto naukowej, jak to ma miejsce w innych naukach, ponieważ istnieje ona tutaj jako forma opanowania z jednej strony wiedzy i umiejętności, z drugiej zaś doświadczeń poszczególnych specjalistów, i jako taka stanowi raczej formę sztuki. Niemniej jednak nawet przy dostępnym rozproszeniu badań i publikacji w zakresie, można wyłonić szereg istotnych prawidłowości przydatnych do badania osobowości człowieka podczas obserwacji jego zachowań. Podejście tego rodzaju zostało przedstawione w dalszej części pracy.

4.1/ OCENA WYGLĄDU ZEWNĘTRZNEGO OSOBY

Zarówno w życiu codziennym, jak i podczas celowej diagnozy człowieka, pierwsze wrażenie o nim buduje najogólniej rzecz biorąc jego zachowanie i wygląd zewnętrzny. Głównymi parametrami wyglądu człowieka są jego rysy twarzy, budowa i chód.

Twarz. Jest to bardzo ważny element wyglądu człowieka a dla uważnego obserwatora może okazać się źródłem cennych informacji o obserwowanej osobie. Szczególne znaczenie w tym zakresie ma dominujący wyraz twarzy osoby, który odzwierciedla najczęstsze, dominujące u niej uczucia. Sprowadzając do przykładu, osoba niepewna, niespokojna i lękliwa piętno tych uczuć ma wypisane na twarzy. Trudno jest konkretnie opisać, co oznacza twarz niespokojna, ale każdy może ją łatwo rozpoznać wśród innych twarzy, zwłaszcza w oczach, w których wyraz niepokoju nie znika całkowicie, nawet wtedy, kiedy osoba się uśmiecha. Wykrzywiała się, zmarszczona i ponura twarz jest typowa dla osób, które zamknięte są w negatywnych emocjach i trudno im się ich pozbyć. Mają skłonność do negatywnego patrzenia na

wszystko, często podejrzewają innych o złośliwość i są nieco drażliwi. Twarze o mimice, która szybko się zmienia i pokazuje charakterystyczny, niemal mimowolny grymas, to zazwyczaj osoby nerwowe, łatwo ulegające pobudzeniu, spięte i niestabilne emocjonalnie - szybko przechodzące z emocji pozytywnych w negatywne i odwrotnie. Natomiast twarz nieruchoma, "maskowata" jest typowa dla osób racjonalnych, rozsądnych i stabilnych emocjonalnie, skłonnych do autorefleksji i nie wykazujących bezpośredniej zależności od bodźców zewnętrznych. Cechy takie jak twarz "zła", "miła", "impertynencka" czy "przebiegła" również wysyczone są treścią psychologiczną w takim stopniu, w jakim dominujące uczucia, postawy wobec życia i ludzi danej osoby wyrażają się w jej codziennych reakcjach na strumień zdarzeń, które ją dotyczą, a zwłaszcza w reakcjach mimicznych, czyli w mimice twarzy. Przyzwyczajenie ludzi do reagowania na doświadczenia w określony sposób istotnie wpływa na mimikę twarzy, tak że nawet gdy człowiek jest zrelaksowany i spokojny, piętno nawykowych reakcji nie zanika. Szczególną wartość informacyjną ma pod tym względem już pierwsze wrażenie jakie wywołuje twarz danego człowieka, zwłaszcza gdy jest on nieświadomy, że jest obserwowany. Pierwsze wrażenie twarzy obcej osoby szybko ulega zatarciu, nakładają się na nie wrażenia uzyskane w trakcie komunikacji z nią, zakłócają je informacje o tej osobie pochodzące od innych osób, skutkuje to tym, iż zaczynamy postrzegać tę twarz w świetle tych nowych informacji, czyli już w sposób z góry założony. Dlatego bardzo przydatne jest spisanie swojego pierwszego wrażenia i zadbanie o to, aby było ono jak najbardziej szczegółowe i obszerne. Istotne jest, aby opis ten zawierał taki parametr jak wrażenie o poziomie szczerości badanej osoby.

Nawet zwykłe zdjęcie twarzy może dostarczyć szeregu informacji. Fotografia pozwala przyjrzeć się lewej stronie twarzy danej osoby (na zdjęciu staje się ona prawą stroną). Niektórzy eksperci uważają, że lewa strona twarzy dostarcza większej ilości informacji niż strona prawa. Wynika to z faktu, że większość ludzi ma dominującą lewą półkulę mózgu, która kontroluje prawą stronę naszego ciała (dlatego większość z nas jest "praworęczna"), i twarz nie jest wolna od tego wpływu. W rezultacie większość ludzi łatwiej kontroluje mimikę w prawej części twarzy, podczas gdy lewa strona twarzy jest znacznie mniej sterowalna. Ponadto fotografie pokazują również stopień asymetrii twarzy u badanej osoby, czyli różnicę między lewą a prawą stroną twarzy. Osoby z asymetrią twarzy mają tendencję do rozwijania nerwic, w tym drażliwości, napięcia, depresji i niemożności znalezienia odpowiednich rozwiązań dla stojących przed nimi problemów i trudności.

Budowa ciała. Kształt ciała również może dostarczyć pewnych wskazówek co do obrazu psychologicznego danej osoby. W badaniach, jakie zrealizowane w tej dziedzinie, najczęściej wyodrębnia się trzy typy budowy ciała, które znacząco korelują z określonymi zestawami cech psychologicznych.

Typ pierwszy, czyli "mezomorficzny", ten typ ciała można nazwać atletycznym. Obejmuje on osoby o potężnym, silnie rozwiniętym szkielecie i odpowiednio dobrze rozwiniętej muskulaturze. Uważa się, że osoby o takim typie budowy posiadają następujące cechy psychologiczne: są energiczne, lubią wysiłek fizyczny, potrzebują i lubią ruch, dominują, mają skłonność do podejmowania ryzyka, są zdecydowane, często agresywne, niewrażliwe psychicznie, w stanie odurzenia są drażliwe i agresywne, w trudnych chwilach chcą działać nie tracąc czasu na zastanowienie, ich cele są młodzieńcze i nastawione na aktywność.

Drugi typ, określane jako "endomorficzny" charakteryzuje się mniej rozwiniętym szkieletem i muskulaturą oraz silnym rozwojem narządów wewnętrznych. Osoby o tym typie budowy ciała literatura opisuje jako posiadające następujące cechy: ko-

chają jedzenie, komfort fizyczny, cenią maniery, są przyjazne wobec innych, łakną uczucia i akceptacji, ogólnie są zorientowane na innych ludzi, tolerancyjne, stabilne w wyrażaniu swoich emocji, łatwo radzą sobie z uczuciami i je wyrażają, nie mają konfliktowego charakteru, pod wpływem substancji odurzających są jeszcze bardziej nastawieni na ludzi, towarzyscy i rozluźnieni, w trudnych sytuacjach potrzebują ludzi, życiowo są zorientowani na dzieci i rodzinę.

Trzeci to jest "ektomorficzny typ budowy to ludzie szczupli, chudzi, o płaskiej klatce piersiowej, z przewagą prostych linii w wymiarach ciała. Uważa się, że osoby o tym typie budowy charakteryzują się następującymi cechami: szybkie reakcje (szybka reakcja na bodźce zewnętrzne), szybka uwaga, niepokój, czujność i wysokie napięcie psychiczne, wysoka kontrola emocji, trudności w nawiązywaniu kontaktów zewnętrznych, trudności w przewidywaniu postaw innych osób, trudności w uczeniu się nowych nawyków, nadmierna wrażliwość na ból, odporność na alkohol oraz potrzeba prywatności w trudnych chwilach.

Analizując wygląd osoby należy pamiętać, że duża część ludzi ma mieszany typ budowy ciała i ta metoda diagnozy nie znajduje w ich wypadku pełnego zastosowania.

Chód. To w jaki sposób ktoś się porusza także można zaklasyfikować jako diagnostyczny objaw ogólnego stanu umysłowości danej osoby. W tym obszarze warto przeanalizować następujące charakterystyczne dla różnych cech psychologicznych zachowania: Osoba energiczna, zorientowana na cel chodzi szybko i trzyma ręce swobodnie. Jeśli ta osoba ma zwyczaj czasami opierać ręce na boku podczas chodzenia, prawdopodobnie ma zmienny temperament, tj. okresy wybuchów energii przeplatane okresami letargu, podczas których planuje kolejną serię aktywnych działań. Osoby te są zazwyczaj niecierpliwe i mają tendencję do osiągnięcia swoich celów w jak najkrótszym czasie. Osoby, które nawet w ciepłe dni chodzą z rękami w kieszeniach, lekko garbiąc się, zaliczane są do kategorii osób zamkniętych w sobie, wolących zachować swoje myśli i uczucia dla siebie, wobec innych krytyczni. Osoby pewne siebie, zadowolone z siebie chodzą w "chodzie Mussoliniego": podbródek do góry, nogi napięte, ręce machają przesadnie i idą niespiesznie.

Kończąc opis ogólnego wyglądu obserwowanej osoby, należy podkreślić, że każdy z tych elementów sam w sobie ma bardzo niską wartość diagnostyczną, a wnioski wyciągnięte na podstawie analizy którejkolwiek z cech w oderwaniu od całego obrazu mogą być błędne. Dopiero uwzględnienie całego systemu opisywanych parametrów pozwala zbliżyć się do prawidłowej interpretacji przejawów zachowania badanej osoby.

4.2/ OCENA RUCHÓW I EKSPRESYWNOŚCI

Istotną grupę cech osobowości stanowią tak zwane "ruchy ekspresyjne lub wyrażające" danej osoby. Należą do nich różne układy gestów, pozycje rąk, nóg, głowy, korpusu i całego ciała, pochYLENIA I SKRĘTY CIAŁA, odległości, w jakich dana osoba komunikuje się z różnymi rozmówcami, oraz niektóre inne ruchy.

Obserwacja ruchów ciała pozwala z dużym stopniem wiarygodności określić stany psychiczne osoby, takie jak: stopień rozluźnienia, pasywność i aktywność, czujność, agresję, nerwowość, rozdrażnienie, pewność siebie lub przeciwnie niepewność, tłumione napięcie, otwartość na innych ludzi, lub izolowanie się, zamykanie w sobie, i temu podobne. Próby ukrycia swojego stanu przez osobę w żaden sposób nie unie-

możliwiają obserwowanemu postawienia trafnej diagnozy stanu psychicznego obserwowanej osoby, jest tak ponieważ świadoma kontrola ruchów ekspresyjnych jest zazwyczaj trudna do przeprowadzenia.

Kontrola ruchów ekspresyjnych ogranicza się zazwyczaj do kontroli mimiki twarzy, a i to tylko do pewnego stopnia i w umiarkowanym zakresie. Dlatego analiza zbioru ruchów ekspresyjnych danej osoby jest jedną z najbardziej wiarygodnych i trafnych metod oceny jej stanów psychicznych, a także jedyną, którą można zupełnie swobodnie posługiwać się w warunkach operacyjnych.

Zastosowanie tej metody do oceny cech osobowości opiera się na założeniu, że najczęstsze, charakterystyczne stany psychiczne człowieka są bezpośrednim wyrazem określonych cech jego osobowości. Postuluje to bezpośredni związek między typowymi dla danej osoby ruchami ekspresyjnymi jakie występują w większości sytuacji a jej cechami osobowości, które w tym wypadku rozumiane są jako podstawowe cechy osobowości leżące u podstaw całej jej struktury. – mowa tu o temperamencie i dominujących rysach osobowości. Przegląd literatury tematycznej pozwala wyodrębnić dziewięć podstawowych cech osobowości, które można zdiagnozować poprzez analizę ruchów ekspresyjnych. Aby uniknąć skomplikowanych sformułowań i stosowania specjalnych terminów do opisu każdej z cech, proponujemy tu zestaw definicji tradycyjnie używanych w mowie potocznej. Dzięki temu, metoda będzie bardziej zrozumiała dla niewykształconych operatorów, a jej wykorzystanie pozwoli na wyodrębnienie następujących cech osobowości człowieka:

- 1 - aktywny, energiczny, wesoły;
- 2 - bierny, zrelaksowany, ospały;
- 3 - otwarty, bezpośredni, przyjazny;
- 4 - skryty, nieufny, powściągliwy;
- 5 - napięty, powściągliwy, z rezerwą;
- 6 - agresywny, wrogi;
- 7 - nerwowy, drażliwy;
- 8 - pewny siebie, dążący do przywództwa;
- 9 - niepewny siebie, podejrzliwy.

Dla ułatwienia opisu tych układów ruchów ekspresyjnych, które w istocie są behawioralnymi atrybutami wskazanych cech osobowości, poniżej zamieszczono tabelę, w której poziomo zaznaczono numery wymienionych cech osobowości, a pionowo ruchy ekspresyjne wraz z listą klasyfikacyjną. Znak "+" na przecięciu danej cechy osobowości i danego ruchu ekspresyjnego oznacza, że ten ruch ekspresyjny jest atrybutem diagnostycznym danej cechy. Znak "-" oznacza, że atrybutem diagnostycznym cechy jest brak danego ruchu ekspresyjnego w obserwowanym zachowaniu osoby. Brak jakiegokolwiek znaku wskazuje, że nie ma związku (ani pozytywnego, ani negatywnego) między daną cechą osobowości a danym ruchem ekspresyjnym.

Ruchy ekspresyjne	Cechy charakteru								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
I. Twarz									
w trakcie komunikacji osoba często się uśmiecha;				+	-	-			
(a) Oczy									
częsty i długotrwały kontakt wzrokowy z rozmówcą;	+		+					+	
niechęć do patrzenia w oczy, odwracanie wzroku;			-	+					
mrużenie oczu;			-	+					
(b) Usta									
skubanie ołówka, długopisu, spinacza do papieru, paznokci, zadziórów itp.							+		+
II. Głowa									
W trakcie komunikacji...									
kiwa głową	+		+						
odchyła głowę lekko na bok			+						+
obraca głowę lekko w bok				+					
.....unosi wysoko podbródek						+		+	
III. Ręce i dłonie									
a) gesty "ręka-twarz"									
dotyka nosa palcem wskazującym				+	+			-	+
pociera palcem wskazującym oko, skórę przed lub za uchem								-	+
kciuk i palec wskazujący pod brodą, podtrzymuje brodę (forma widełek)				+					
mocno podpira głowę dłonią, oczy półprzymknięte lub otwarte, ale prawie nie mrugające		+					-		
b) gesty "ręka-ręka"									
dłonie bardzo mocno splecione ze sobą		-			+				
Ręce splecione a kciuk jednej dłoni pociera lub wbija się w drugą rękę		-			+		+		

aktywny, energiczny, wesoły;
bierny, zrelaksowany, ospały;
otwarty, bezpośredni, przynajmniej;
skryty, nieufny, powściągliwy;
napięty, powściągliwy, z rezerwą;
agresywny, wrogi;
nerwowy, drażliwy;
pewny siebie, dąży do przewyższenia; niepewny siebie, podległy.

Ruchy ekspresyjne	Cechy charakteru								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
robienie zadziórów, lub drapanie skóry przy paznokciach (nawet do stanu, w którym wystąpią rany lub owrzodzenia)		-					+		
ramiona skrzyżowane na klatce piersiowej				+					
ramiona skrzyżowane na klatce piersiowej, ale dłonie zaciskają się wokół bicepsów		-			+				
ręce założone za plecami								+	
osoba siedząca kładzie łokcie na stole i dłonie spleta w pobliżu ust				+					
czubki wyprostowanych palców dotykają się, tak, że nadgarstki tworzą kąt ostry (piramidka)								+	
jedna ręka chwyta dłoń drugiej ręki		-			+				
rozciąganie palców jednej ręki miękką częścią drugiej ręki		+					+		
c) gesty "ręka - ciało"									
ręka (lub obie ręce) ułożone na klatce piersiowej			+						
ręka dotyka szyi (gest dotyczy kobiet)									+
osoba stojąca z rękami na biodrach	+								
d) gesty "ręka - ręka"									
osoba siedząca powoli przesuwając rękami w dół spodni (spódnicy), od bioder do kolan		-			+		+		
osoba dotyka elementów swojego ubrania		-			+		+		
osoba wkłada i wyjmując ręce z kieszeni							+		
e) gesty "ręka - przedmiot"									
rysuje, robi jakieś bezwiedne rysunki		+							
mocno chwyta poręczę fotelu na którym siedzi		-			+				
często wyciera czyste już naczynia, sztućce							+		+
bębni palcami po stole, pstryka długopisem, uderza piórem (ołówkiem) o stół							+		
f) inne gesty wykonywane rękoma									
wszelkie gesty wykonywane lewą ręką			-	+					
wszelkie gesty i ruchy ręką zaciśniętą w pięść (osoba może używać dłoni zaciśniętej w pięść, aby podkreślić wypowiedziane słowa, pięść może być zaciśnięta w kieszeni, za plecami, nawet schowana pod pachą podczas krzyżowania rąk w poprzek klatki piersiowej).			-			+			

aktywny, energiczny, urosobny;
 bierny, zrelaksowany, oszczędny;
 otwarty, bezpośredni, przyjazny;
 skryty, nieufny, powściągliwy;
 napięty, powściągliwy, z rezerwą;
 agresywny, wrogi;
 nerwowy, drażliwy;
 pewny siebie, dąży do przewoźstwa; niepewny siebie, podentzliwy.

*aktywny, energiczny,
wesoły;
bierny, zrelaksowany,
ospały;
otwarty, bezpośredni,
przeważny;
skryty, nieufny,
poważny;
napięty, powściągliwy,
z rezerwą;
agresywny,
wrogi;
nerwowy,
drażliwy;
pewny siebie,
dąży do przeważania;
niepewny siebie,
podległy.*

Ruchy ekspresyjne	Cechy charakteru								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
IV. Stopy i palce									
stopy osoby siedzącej ułożone swobodnie na podłodze	+	+							
osoba stojąca z jedną stopą lekko odsuniętą na bok	+								
stuka stopą o podłogę					+		+		
siedzi w pozycji odchylonej i stawia jedną stopę na drugiej				+					
siedzi w pozycji odchylonej i stawia stopy na stole, opiera o półkę, czy inne krzesło								+	
siedzi zakładając stopę na drugą nogę, stuka górną częścią nogi o stół				+			+		
osoba siedząca na krześle jedną nogę zakłada za nogą krzesła			+			+		+	-
krzyżowanie nóg w kostkach		-	-		+				
zmiennie położenie nóg i stóp					+	+			
V. Wzajemne położenie ciała									
Ciało osoby siedzącej pochylone do przodu	+		+	-					
Ciało osoby siedzącej wychylone do tyłu				+					
Przesunięcie na krawędzi siedziska z ciałem pochylonym do przodu	+		+	-					
Siedzi w pochyleniu do przodu, ręce lub łokcie na kolanach, nogi swobodnie na podłodze, nie skrzyżowane	+								
Siedzi w pozycji odchylonej, z rękami za głową, kostka jednej nogi oparta na kolanie drugiej						+		+	
Siedzi na krześle ustawionym tyłem, tak że oparcie zasłania jego klatkę piersiową jak tarcza						+			
Osoba stojąca przed stołem opiera proste ramiona na krawędzi stołu	+								
Wiercenie się na krześle, częste zmiany postawy						+	+		
Postawa wyprostowana								+	-
VI. Zachowanie w sytuacjach społecznych									
Zbliżanie się do drugiej osoby			+	-					
Dążenie do zwiększenia dystansu między drugą osobą a sobą samym			-	+					
Naruszanie „przestrzeni osobistej” rozmówcy, osoba podchodzi za blisko						+			

Ruchy ekspresyjne	Cechy charakteru								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
VII. Ogólna charakterystyka gestów i ruchów									
Gesty i ruchy gwałtowne i nieskoordynowane		-			+		+		
Gesty i ruchy energiczne, płynne, dobrze skoordynowane	+	-	+						
Gesty i ruchy ospałe i powolne		+							
VIII. Odzież									
Marynarka rozpięta lub zdjęta	+		+						
Marynarka zapięta na wszystkie guziki				+					
IX. Wokalizacje									
gwizdanie							+		
Kasłanie lub chrząkanie przed wypowiedzią							+	-	+

aktywny, energiczny, uesofy;
bierny, zrelaksowany, ospały;
otwarty, bezpośredni, przyjazny;
skryty, nieufny, powściągliwy;
napięty, powściągliwy, z rezerwą;
agresywny, wrogi;
nerwowy, drażliwy;
pewny siebie, dąży do przewoźstwa; niepewny siebie, podstępny.

Bez cienia wątpliwości, niniejsza tabela nie wyczerpuje tematu i jest daleka od kompletności. Potrzeba gruntownej pracy analitycznej prowadzącej do odkrycia i opisanie nowych atrybutów diagnostycznych, jakie zawarte są w ruchach ekspresyjnych, a nad to konieczne jest ściśle określenie powiązań między zbiorami tych ruchów, a cechami osobowości osoby obserwowanej. Niemniej jednak, nawet przy niepełnym zestawie diagnostycznym, możliwe jest przeprowadzenie wstępnej analizy zachowań obserwowanych u ORW, która pozwoli określić niektóre cechy jego osobowości. W tym celu zamieszczona w tabeli lista klasyfikacyjna ruchów ekspresyjnych może być traktowana jako ewentualna wersja przyszłego kwestionariusza. Lista ta może być poprzedzona pytaniem typu: "Które z poniższych ruchów ekspresyjnych, czy gestów itp. są charakterystyczne dla badanego ORW?". Badający powinien wskazać na liście te pozycje, które jego zdaniem odzwierciedlają stereotypy zachowań obserwowanej osoby, takie które są dla niej typowe.

Na wstępie należy zaznaczyć, że lista taka obarczona jest poważnymi trudnościami, z których główną jest konieczność jej wypełnienia już podczas bezpośredniej obserwacji ORW. Próby zaznaczania pozycji z pamięci zwykle kończą się niepowodzeniem, zbyt wiele elementów zostaje zapomnianych, zanim obserwator, który nie ma przecież fenomenalnej pamięci wzrokowej, weźmie w końcu listę do ręki. Obserwacja w badaniach psychologicznych rozwiązuje ten problem poprzez zastosowanie technologii nagrywania wideo. Analiza materiału wideo pozwala nie tylko na pełne uwzględnienie wszystkich niuansów i osobliwości obserwowanego zachowania, ale także na zastosowanie ilościowych metod przetwarzania materiału (przynajmniej w zakresie częstotliwości występowania określonych cech w zachowaniu obserwowanego obiektu). A zatem, jeśli będzie to możliwe, zastosowanie rejestracji wideo w trakcie obserwacji ORW znacznie ułatwi pracę nad analizą wyników tej obserwacji i pozwoli na wyciągnięcie bardziej wiarygodnych wniosków na temat cech osobowości badanego.

4.3/ MIMIKA, INTONACJA I CECHY MOWY, OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZACHOWANIA W PROCESIE KOMUNIKACJI

Podobnie jak w przypadku ruchów ekspresyjnych, mimika, intonacja, wzory mowy osoby obserwowanej i jej zachowania w sytuacji komunikacji w ogólności, mogą służyć jako cechy diagnostyczne określonych cechy osobowości. Cechy te są z reguły badane w sytuacji obserwacji uczestniczącej.

Obserwacja mimiki i intonacji osoby, gdy mówi, oraz obserwacja jej mimiki, gdy słucha, ujawnia jej rzeczywisty stosunek do wypowiedzianych i słyszanych słów. Na tej zasadzie opiera się technika sprowadzająca się do wyszukiwania tematów, które są znaczące dla badanej osoby. Jeśli jakaś dziedzina życia lub aktywności jest dla osoby, z którą rozmawiamy szczególnie ważna, co za tym idzie wysyczona intensywną komponentą emocjonalną, to ujawni ona swoją wagę poprzez modulację głosu i mimikę obserwowanej osoby, nawet jeśli na poziomie świadomym osoba będzie starała się zademonstrować obojętny i niereagujący na nią stosunek. Podobnie jego zapewnienia o dużym zainteresowaniu omawianą kwestią, jeśli nie będzie im towarzyszył odpowiedni język i intonacja, świadczyć będą o nieszczerości i chęci wprowadzenia w błąd. A zatem, w swobodnej, niezobowiązującej rozmowie na temat "tego i owego" można określić przybliżony zakres obszarów i zagadnień ważnych i intensywnych emocjonalnie dla danej osoby, wybierając losowo różne tematy, bez koncentrowania się na konkretnych kwestiach, co w połączeniu z informacjami pochodzącymi z innych metod pozwala na wyciągnięcie wniosków na temat przekonań, orientacji i wartości danej osoby.

Zaznaczyliśmy, że wzory mowy mogą służyć jako samodzielna cecha diagnostyczna cech osobowości obserwowanej osoby. Na przykładzie, osoby o nastawieniu analitycznym, skłonne do abstrakcyjnych rozważań, o słabej potrzebie komunikowania się, paradoksalnie rzadko podają w rozmowie jasne sformułowania, co wywołuje w ich mowie wrażenie "niejasności". Mówiąc o czymś, w ogóle nie ubarwiają swojej wypowiedzi, nigdy nie używają barwnego, żywego języka, wyrazistych określeń smaku czy innych, nie mają silnych ocen emocjonalnych, oceny typu "zły-dobry" są rzadkie, oceniają zdarzenia lub ludzi całościowo, rozszerzając znaczenie tego, co jest oceniane.

Osoby, które charakteryzują się myśleniem wizualno-wyobrażeniowym, z dominacją emocji nad rozumem, z silną potrzebą komunikacji i uwagi ze strony innych, zwykle używają w mowie żywych, figuratywnych wyrażań, umiejętnie opisują różne doznania, uczucia, przeżycia; prowadzą narrację zdarzeń i sytuacji, czemu często towarzyszy bogata mimika i obszernie barwne komentarze. Charakteryzuje je używanie skrajnego języka i skłonność do wartościowania. Nigdy nie przepuszczą okazji by się pochwalić (wprost lub domyślnie).

Nie mniejszą wartość diagnostyczną ma zachowanie obserwowanej osoby w sytuacji komunikacji w ogóle. Należy tu zwrócić uwagę na to, jak szybko dana osoba przechodzi na nieformalny poziom komunikacji, co jej najbardziej odpowiada w rozmowie: mówienie czy słuchanie, czy ma tendencję do zgadzania się lub niezgadzania w kwestiach, dla których jest niewystarczająco danych (moglibyśmy powiedzieć pozostających poza racjonalną oceną) i wiele innych wskaźników, które łącznie pozwalają wyciągnąć poważne wnioski na temat osobowości obserwowanej osoby.

Należy pamiętać, że prowadzenie obserwacji uczestniczącej wiąże się z jedną zasadniczą trudnością: bardzo trudno jest jednocześnie prowadzić rozmowę i obserwować osobę. Te dwie funkcje lepiej podzielić między dwóch obserwatorów, tak jak to tradycyjnie czynią psychologowie prowadząc wywiad diagnostyczny z pacjentem: jeden głównie podtrzymuje rozmowę, a drugi głównie obserwuje badanego. W trakcie wywiadu może nastąpić okresowe odwrócenie ról: ten, który obserwował, włącza się do rozmowy, a jego partner przechodzi do obserwacji.

Kończąc opis istoty i proceduralnych aspektów metody obserwacji, należy jeszcze raz podkreślić, że brak jej pogłębienia jako metody naukowej w psychologii osobowości poważnie utrudnia jej wykorzystanie w badaniu ORW. Niemniej jednak dalszy rozwój metody do zastosowań operacyjnych jest bardzo obiecujący ze względu na fakt, że obserwacja dostarcza bardzo istotnych informacji o jednostce. Szczególnie w przypadku braku lub minimalnego kontaktu z podmiotem badania, metoda obserwacji jest wysoce obiecująca.

PODSUMOWANIE

Analiza wykorzystania metod psychologicznych do badania osobowości w środowisku operacyjnym uprawnia nie tylko do stwierdzenia o możliwości ich wykorzystania, ale także w szerokim wymiarze wysokiej przydatności stosowania niektórych metod psychodiagnostycznych do badania osób objętych podejściem i rozpoznaniem realizowanym pod kątem rekrutacji. Przede wszystkim są to metody analizy danych biograficznych, wytworów graficznych i obserwacji, które umiejętnie stosowane dają wystarczająco pełny obraz osobowości badanego cudzoziemca. Analiza tych metod zwraca jednak uwagę na fakt, iż ich obecne wykorzystanie, choć niewątpliwie przydatne, nie byłoby wystarczająco skuteczne, przynajmniej w porównaniu z ich potencjałem. Tak więc główny wniosek z pracy jest taki, że oprócz rozpoczęcia stosowania metod psychologicznych w badaniu konkretnych ORW, należałoby rozpocząć metodyczną i usystematyzowaną pracę nad rozwojem i adaptacją tych metod. Można wyróżnić tu kilka kierunków, w tym przede wszystkim prace nad stworzeniem szeregu portretów socjo-psychologicznych typowych przedstawicieli różnych grup społecznych. Powinny one obejmować różne grupy celów werbunkowych, takich jak kręgi studenckie, profesorskie, narodowe, etniczne, religijne itp. Dostępność takich portretów znacznie zwiększyłaby skuteczność stosowania metody biograficznej, gdyż pozwoliłaby na porównanie historii osobistej i portretu społeczno-psychologicznego konkretnego ORW z typowym przedstawicielem grupy społecznej, do której należy. Skuteczność metody analizy graficznych wytworów obiektu zwiększyłaby się dzięki rozszerzeniu dostępności do wyników najnowszych badań w tym zakresie, które zazwyczaj nie są szeroko publikowane. W zakresie metody obserwacyjnej, jednym z kierunków jej udoskonalenia jest dokładna analiza ostatniego i coraz szerszego strumienia publikowanych wyników badań w dziedzinie komunikacji niewerbalnej (systemy ekspresyjnych ruchów twarzy, parametry mowy itp.). Uwzględnienie nowych danych znacznie rozszerzyłoby i jakościowo poprawiło podstawową tabelę przedstawioną w niniejszej publikacji. Wreszcie głównym obszarem prac powinno być opracowanie pełnowartościowego kwestionariusza ORW, który wypełniałby pracownik operacyjny odpowiedzialny za badanie cudzoziemca interesującego wywiad radziecki. Tylko w przypadku dysponowania takim kwestionariuszem zastosowanie omówionych wyżej metod psychologicznych w praktyce operacyjnej przyniesie gwarantowany efekt w postaci stworzenia dokładnych i wiarygodnych portretów psychologicznych werbowanych obiektów.

ZAŁĄCZNIK 1

Lista pytań do późniejszej analizy danych realizowanej w celu zbadania osobistej historii ORW i sporządzenia jego profilu społeczno-psychologicznego

1. Płeć
2. Wiek
3. Narodowość
4. Kolejność urodzenia dziecka w rodzinie, czy jest jakieś rodzeństwo, młodsze, starsze, wszelkie informacje o ich obecnym życiu, czy ORW ma z nimi kontakt
5. Miejsce urodzenia ORW
6. Miejsca zamieszkania i w jakich latach
7. Rodzice ORW:
  - (a) pochodzenie rodziców, ich status społeczny;
  - b) wykształcenie;
  - c) zawód lub zajęcie;
  - d) miejsce pracy;
  - e) wszelkie informacje dotyczące rodziców.
8. Wszelkie informacje (wspomnienia) dotyczące dzieciństwa ORW (szczególnie wczesnego dzieciństwa).
9. Szkoła (lub szkoły), do których uczęszczał ORW:
  - a) prywatna lub publiczna;
  - b) internat lub zwykła szkoła;
  - c) adres szkoły (szkół) (miasto, dzielnica);
  - d) osiągnięcia szkolne ORW
  - e) czy interesował się sportem, jakie sporty
  - f) przyjaciele ze szkoły, czy było ich wielu, czy nadal utrzymuje z nimi więzi?
  - g) czy lubi patrzeć wstecz na swoje lata szkolne.
10. Uczelnia wyższa, na której studiował ORW:
  - a) dokładna nazwa, adres;
  - b) wydział;
  - c) podać lata studiów ORW na danej uczelni;
  - d) wszelkie informacje o uczelni według katalogów:
    - organizacje studenckie uczelni,
    - programy wymiany,
    - warunki przyjęcia na studia,
    - wysokość czesnego itp.
  - e) czy z przyjemnością wspomina lata nauki w uczelni.

11. Zawód ORW i aktywność zawodowa:

- a) specjalność wg dyplomu;
- b) specjalność, w której aktualnie pracuje ORW;
- c) tytuły naukowe i stopnie naukowe;
- d) miejsca pracy ORW(w jakich latach);
- e) miejsce zatrudnienia w chwili obecnej, stanowisko
- f) całkowity dotychczasowy staż pracy;
- g) inne kwestie: publikacje, wynalazki, wyjazdy zagraniczne, działalność dydaktyczna itp.

12. Rodzina:

- a) czy jest żonaty;
- b) ile razy był żonaty;
- c) czy ma dzieci.
- d) żona: wiek, narodowość, pochodzenie społeczne, wykształcenie. zawód, miejsce pracy;

13. Przynależność partyjna, praca w organizacjach publicznych, wyznanie.

14. Zainteresowania, hobby, pasje (dowolne informacje).